

Książkę zamyka rozdział o przydatności zastosowania metod taksonomicznych w opracowaniu map syntetycznych, waloryzacyjnych i typologicznych.

Przedstawienie zastosowania do analizy treści map pojęć i metod statystyki, teorii procesów stocha-

stycznych i geometrii fraktalnej, a także przykłady odniesień bibliograficznych i ilustracji są świadectwem znaczącego wkładu polskich kartografów w rozwój metod opracowania map i poszerzenie zakresu ich zastosowań.

KAZIMIERZ KOZICA

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum

k.kozica@zamek-krolewski.pl

Pięćsetna rocznica urodzin Martina Helwiga (1516–1574) i jego mapa Śląska z 1561 roku

5 listopada 2016 roku minęła pięćsetna rocznica urodzin Martina Helwiga, pierwszego wielkiego śląskiego kartografa. Tak okrągła rocznica jest świetną okazją do przypomnienia jego głównego dzieła, jakim była słynna mapa Śląska, a przede wszystkim do podsumowania naszej wiedzy o liczbie egzemplarzy tej, jak się okazuje, bardzo rzadkiej mapy – wiedzy niezbędnej dla historyków kartografii, bibliotekarzy i kolekcjonerów map.

Martin Helwig był twórcą pierwszej nowoczesnej i dokładnej jak na owe czasy mapy Śląska, wykonanej przez niego na podstawie pomiarów terenowych i informacji zbieranych od miejscowej ludności, od około 1558 roku przez okres trzech lat podczas licznych podróży po Śląsku. Wynikiem tych prac była drzeworytowa mapa w skali około 1:540 000, będąca dziełem jego życia, a rok wydania mapy – 1561 – stał się przełomowym rokiem w historii kartografii Śląska. Rysunek w drzewie wykonał H. Kron (sygnatura *H KRON* znajduje się pośrodku, poniżej prostokątnego kartusza z dedykacją wraz z niżej leżącymi dwiema literami *ND*). Mapa odbita została łącznie z dwunastu klocków, przy czym samą mapę odbito z czterech klocków, a osiem dodatkowych klocków posłużyło do odbicia szerokiego na około trzy cm ozdobnego ornamentu marginesowego, okalającego całą mapę i przedstawiającego pośród ozdobnych elementów roślinno-zwierzęcych i czterech głów aniołków w narożnikach 28 herbów księstw śląskich (14) i ich stolic (14) z nazwami umieszczonymi na wstęgach. Mapa ma wymiary 57,5 × 73 cm, a z ornamentem marginesowym 67 × 81,5 cm. Autor mapy, będący nauczycielem, przygotował ją na potrzeby szkoły. Dlatego mapa zorientowana jest w kierunku południowym, co miało ułatwić jej zrozumienie przez odbiorcę, jako że Górny Śląsk jest u góry, a Dolny Śląsk na dole mapy, Odra płynie zaś poniekąd w sposób naturalny z góry na dół. W lewym dolnym rogu znajduje się na ozdobnej tarczy zwieńczonej zamkniętą koroną

królewską herb Polski – orzeł zygmunowski z inicjałem *S* okalającym jego korpus, a w prawym górnym rogu także na ozdobnej tarczy zwieńczonej otwartą koroną i girlandami herb Czech – lew czeski z podwójnym ogonem. Herby te, przedstawiające geopolityczne położenie ówczesnego Śląska, wraz z ornamentem marginesowym oraz innymi walorami dekoracyjnymi sprawiają, że mapę Helwiga można uważać za jedną z piękniejszych map drzeworytowych w historii kartografii.

Swoje dzieło M. Helwig dedykował Nikolausowi Rehdigerowi II (1525–1587), skarbnikowi miejskiemu, który był protektorem powstania mapy. Jego herb umieścił Helwig na mapie nad podziałką liniową u dołu po prawej stronie. To największe dzieło kartograficzne M. Helwiga wydane zostało po raz pierwszy w jego rodzinnej Nysie i wydrukowana przez tamtejszego drukarza Johanna Creutziga (działał w latach 1553–1583) i według autora tego tekstu jest najpiękniejszą, najszlachetniejszą i najrzadszą drukowaną mapą całego Śląska. W 1564 r. dodatkowo Helwig opublikował broszurkę pt. *Erklerung der Schlesischen Mappen, Wozu und wie dieselbe nützlich zu gebrauchen* (Breslau, Crispin Scharffenberg), z tekstem objaśniającym mapę i jej wykorzystanie.

Mapa M. Helwiga stanowiła przez wiele lat podstawę i główne źródło informacji do przedstawiania Śląska na mapach przez najszlachetniejszych ówczesnych kartografów i wydawców. Była ona wielokrotnie wznawiana – od pierwszego wydania w 1561 r. po ostatnie w 1778 r. ukazało się łącznie 13 znanych nam dzisiaj jej wydań, reprezentowanych przez udokumentowane aktualnie tylko 33 egzemplarze różnych wydań w zbiorach bibliotecznych i prywatnych kolekcjach (zob. tablica 1). Mapa M. Helwiga przyozdobiona została licznymi elementami dekoracyjnymi, które wiernie odzwierciedlają trendy artystyczne panujące w kartografii w połowie XVI wieku. Dlatego ze względu na swoje artystyczne walory jest ona często



Ryc. 1. Pierwsze wydanie mapy Śląska Martina Helwiga, Neisse [Nysa] 1561 (zmniejszenie), Badische Landesbibliothek, Karlsruhe, sygn. Gg 1

prezentowanym śląskim zabytkiem kartograficznym na wielu wystawach, głównie w Polsce i w Niemczech.

O życiu Martina Helwiga szczegółowo w literaturze polskiej pisał już Bronisław Kocowski (1962). Wcześniej w przedwojennej literaturze niemieckiej biografię M. Helwiga zamieścił Herbert Gruhn w czterotomowym dziele opublikowanym we Wrocławiu¹ (*Martin Helwig*, Bd. 4, s. 108–113), a zamieszczającym biografie kilku najbardziej zasłużonych postaci dla niemieckiej kartografii na Śląsku². Warto jednak w tym miejscu przytoczyć podstawowe fakty z życia Martina Helwiga, który urodził się 5 listopada 1516 r. w Nysie. Na temat wczesnych lat jego życia mało wiadomo. Początkowo prawdopodobnie studiował w Wittenberdze, gdzie słuchał wykładów słynnego Filipa Melanchtona (1497–1560), później od początku 1536 r. studiował w Akademii Krakowskiej, gdzie zdobył wykształcenie geograficzne i wiedzę kartograficzną. Od roku 1544 M. Helwig przebywał w Świdnicy,

gdzie pracował jako nauczyciel, później od 1552 r. we Wrocławiu w szkole przy kościele św. Marii Magdaleny, gdzie w roku 1560 objął stanowisko rektora tej szkoły i piastował je do swojej śmierci. Głównym jego dziełem – jak już wyżej napisano – była pierwsza mapa Śląska opracowana na podstawie pomiarów terenowych, wydana po raz pierwszy w Nysie w 1561 roku. Poza tą mapą Śląska M. Helwig opracował na podstawie mapy ptolemeuszowskiej obecnie zaginioną mapę Włoch³ do użytku szkolnego, wydaną także w 1561 roku. Jej jedyny znany egzemplarz, który do 1945 r. znajdował się w zbiorach Stadtbibliothek Breslau (Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu), zaginął w czasie działań wojennych. Martin Helwig pozostawił po sobie bogaty dorobek pisarski, w tym nawet pamiętniki z lat 1544–1556. Zmarł 26 stycznia 1574 roku we Wrocławiu.

Literatura przedmiotu na temat mapy Śląska Martina Helwiga, jak się okazuje, nie jest szczególnie bogata, i to zarówno w języku niemieckim jak i polskim, a tym bardziej czeskim. W porównaniu do literatury przedwojennej (J.F. Hallmensfeld 1739; A. Heyer 1889,

¹ *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 1–4, Breslau 1922–1931.

² Jak podaje Henryk Kot (1970), byli to: Otto Röse – *Heinrich von Korn*, Bd. 1, s. 22–27; Paul Knötel – *Karl Fleming*, Bd. 1, s. 72–74; Georg Gürich – *Ferdinand Roemer*, Bd. 1, s. 277–279; Heinrich Wendt – *Felix Priebatsch*, Bd. 3, s. 396–401.

³ M. Helwig, *Martinus Helvigijs Lectori S. D. Veteris Italiae situm hac Tabula Ptolomaeus depinxit in opere suo...*, Breslau: Crispin Scharffenberg, 1561.

Tab. 1. Wydania mapy Śląska Martina Heiwiga z 1561 roku

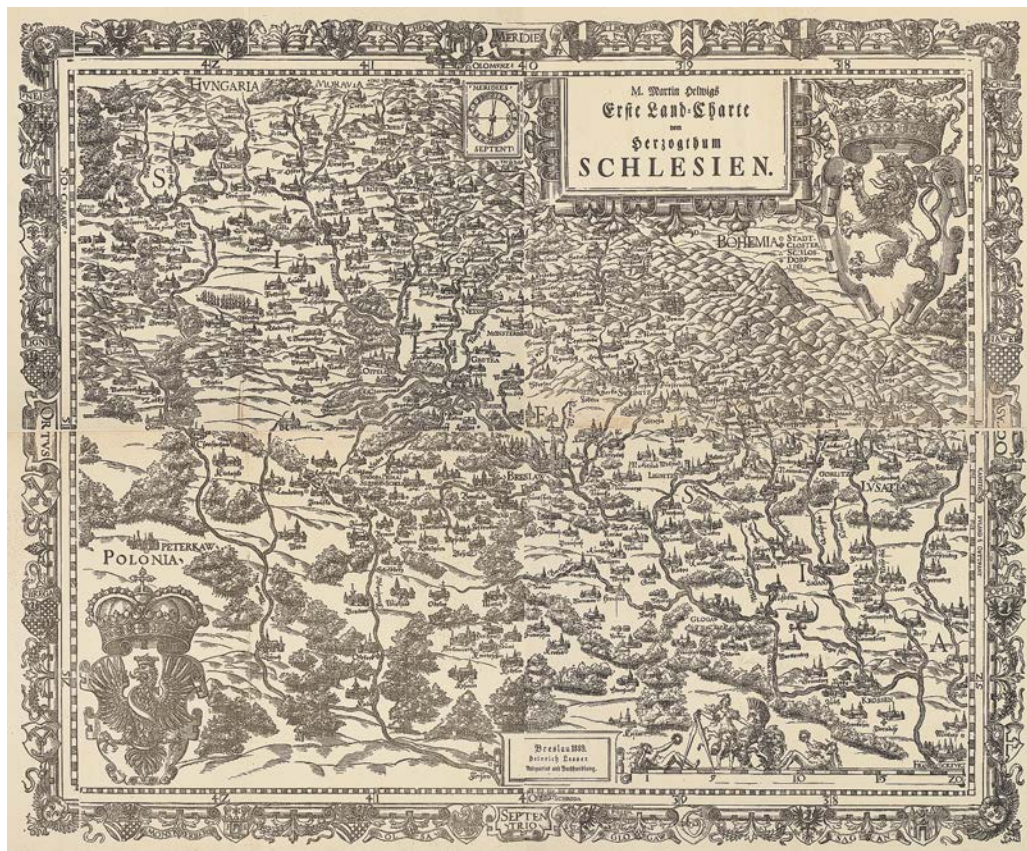
Lp.	Wydanie	Dedykacja / tytuł mapy	Nota wydawnicza	Drukarz / Drukarnia	Miejsce wydania	Miejsce przechowywania (biblioteka lub zbiory)	Sygnatura	Uwagi
1	1561	Dem Edlen Erenueffen vnd Namhaftigen Herrn Niclas Rendinger des Rates vnd Camerer zu Breislaw / entpfeut Martinus Heilig von der Neils / leinen dienl. a kochzaca się słowami Geben inn Breislaw den 14. Septemb. jm 1561. Jar. (razem 18 wierszy)	Mit Ro ⁶ . Kay. Ma. befreung. im Ro ⁶ mlichen Reich mit nachzudrucke / Auch mit belondern Privilegio der Cron zu Behmen auff Zehn Jar. Zur Neils / bey Johan. Creutzig.	Johann Creutzig	Nysa	1. Badische Landesbibliothek, Karlsruhe – (Stadtbibliothek Breslau (Biblioteka Miejska we Wrocławiu))	Gg 1	Kolorowana w epoce Egzemplarz zniszczony / lub zaginiony w 1945
2	1605	– – (Inne czcionki i inny układ wierszy)	Mit Ro ⁶ m. Kay. May. Befreyung. In verlegung David Albrechts Buchh ⁶ ndlers in Breislaw. Gedruckt zur Liegnitz durch Nicolaum Schneider. A.C. 1605.	Nikolaus Schneider	Legnica	1. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu	3821-A.	Kolorowana w epoce, naklejona na podłoże z tkaniny lnianej, w ramie
3	1612	– –	Mit Ro ⁶ m. Kay. May. Befreyung. In verlegung Hans Eyrings vnd Johann. Perfers beyder Buchh ⁶ ndler in Breislaw. Zu Breislaw. Bey Georg Baumann. ANNO 1612.	Georg Baumann	Wrocław	1. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław (wczesniej Niewodniczanski Collection, Bitburg)		Tylko 2/3 mapy zachowane. Nabyta w 2003. Przekazana 28.11.2007
4	1627	? (Dedykacja elektorowi saskiemu Janowi Jerzemu I zmiast Niklausowi Rendigerowi. Nazwisko Martina Heiwiga pominięte)	Aufs neue zum Druck verlegt durch Hans Eyrings und Johann Perfers See. einnen Buchhaendler in Breilaw. Gedruckt zu Breilaw durch Augustinum Gruender 1627.	August Gründer	Wrocław	?		
5	1642	Zu beloddern Ehren Denen Hochwoelgeboren / Wol Edlen und Befreyngen Herren / Herren N. N. der Ro ⁶ m. Kayserl. auch zu Hungarn vnd Bo ⁶ heimb Ko ⁶ nigi. Mayjt. Wolverordneten Praesident vnd Cammer-Ra ⁶ then in Ober vnd Nieder-Schlesien / zc. Unfern Gna ⁶ digen vnd Hochgeehrten Herzen / hohen vnd groffen Patronis vnd Befo ⁶ rdern.	Auffs New zum Druck verlegt / Durch Hans Eyrings See. Erben / Buchh ⁶ ndl. in Bre ⁶ slaw. auch daleibit gedruckt / Durch Georg. Baumann 1642.	Georg Baumann	Wrocław	1. Kolekcja prywatna, Praga		Arkusze sklejone

Lp.	Wydanie	Dedykacja / tytuł mapy	Nota wydawnicza	Drukarz / Drukarnia	Miejsce wydania	Miejsce przechowywania (biblioteka lub zbiory)*	Sygnatura	Uwagi
6	1685	Zu beförderen Ehren Einem Hoch=Edergebornen Geltrengen Rath Der Keylers=und Königlichen Stadt Breßlau. Meinen Hochge=ehrten Herren.	In der Baumännlichen Erben Druckerey Druckts Johann Gu ⁿ ther Ro ^e ner / Factor. Anno 1685.	Baumännische Erben Druckerey	Wrocław	1. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 2. Mapová sbírka University Karlovy, Praha (Państwowe Zbiory Kartograficzne w Pradze)	2448-IV.B. Reg. 58, fol. 326	Arkusze sklejone (ze sztucznego atlasu) Kolorowana w epoce
7	1738	M. Martin Heilwigs Erste Land=Charte vom Herzogthum SCHLESSEN.	Nebst einer Erklärung zu finden Breßlau in der Baumännlich. Erben Buchdruckerey druckts Joh. Theoph. Straubel, Factor. MDCCXXXVIII.	Baumännische Erben Buchdruckerey	Wrocław	1. Biblioteka Narodowa w Warszawie 2. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 3. Ossolineum, Wrocław 4. Muzeum Karłonoskie w Jeleniej Górze 5. Biblioteka Śląska w Katowicach 6. Stiftsbibliothek Zeltz 7. Kolekcja Kazimierz Kozica, Wrocław (wczesniej Kolekcja T. Niewodniczańskiego, Biłburg) 8. Kolekcja prywatna w Polsce (wczesniej Sammlung Fritz Hellwig, Bonn)	BN ZZK inw. 7222 8578-IV.C. 9817/B/IV M.JG-AH 4573 M 3011 IV Hist.fol.519, vol. 5, no. 52	Arkusze sklejone Nabyta w 1984 Brak dolnej ramki W sztucznym atlasie Po konserwacji, arkusze sklejone, nabyta w 2003, podarowana w 2008. Arkusze sklejone, nabyta przez obecnego właściciela w 2011
8	1745	— —	Nebst einer Erklärung zu finden Breßlau in der Baumännlichen Erben Buchdruckerey druckts Joh. Theoph. Straubel, Factor. Anno MDCCXLV.	Baumännische Erben Buchdruckerey	Wrocław	1. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 2. Universitäts- und Landesbibliothek, Halle	2449-IV.B. Altk D III 5[4]/7	Arkusze sklejone (ze sztucznego atlasu) Arkusze sklejone, przycięte do ramki i bardzo zniszczone
9	1746	?	?	Baumännische Erben Buchdruckerey	Wrocław	?		
10	1765	Tytuł jak na ósmym wydaniu ale drukowany innymi czcionkami, ze słowem Herzogthum (nie Herzogthum) i wydrukowanym słowem SCHLESSEN antykwą (nie gotykiem)	Nebst einer Erklärung zu finden Breßlau in der Graßlichen Buchdruckerey gedruckt im Jahr 1765.	Grassische Buchdruckerey	Wrocław	1. Biblioteka Jagiellońska w Krakowie 2. Biblioteka Śląska w Katowicach 3. Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4. Österreichische Nationalbibliothek Wien 5. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen 6. Oberlausitzische Bibliothek der Wissenschaften, Görlitz 7. Śląskie zemske muzeum, Opava (The Silesian Regional Museum in Opava) 8. Haus Schlesien (Königswinter-Heisterbacherrott)	744 II Atlasy 3010 IV /1, 3 8*@Kart. N 14616 ab 85(18) MAPP 7181 Kte VII 120 (Stl 13007) Ch 965, Ch 966, Ch967	4 arkusze luźne, złożone w książce Tylko zachodnia połowa zachowana Arkusze sklejone Arkusze luźne Arkusze sklejone 3 arkusze (SW, NW, SE) Kolorowana w epoce, podarowana w 2006

Lp.	Wydanie	Dedykacja / tytuł mapy	Nota wydawnicza	Drukarz / Drukarnia	Miejsce wydania	Miejsce przechowywania (biblioteka lub zbiory)*	Sygnatura	Uwagi
11	1776	– –	<i>Nebst einer Erkla^rung zu finden Breßlau in der Gräßlichen Buchdruckerey. Gedruckt im Jahr 1776.</i>	Grassische Buchdruckerey	Wrocław	1. Biblioteka Narodowa w Warszawie 2. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 3. Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu 4. Biblioteka Śląska w Katowicach 5. Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu 6. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg 7. University Library – The A.E. Nordenskiöld Collection, Helsinki 8. Kolekcja prywatna w Polsce	BN ZZK inw. 1620/1-4 12214-A H-181-SMG M 3012 IV kart. 261 La 4361 Kapsel 1158	Arkusze luźne Arkusze sklejone Kolorowana w epoce
12	1776	<i>M. Martini Helvigii Rectoris Gymnasii Maria-Magdalenaei Vratisl. natl. Nissae 1516. denati 1574 Ducatus Silesiae Silesiae Tabula Prima. Hoc venerandae Antiquitatis Monumentum recudi curavit atque viro illustri et evaditissimo Rizzi-Zamoni i regis christianissimi geographo primario celebratissimo D.D. D. Tanti Nominis Tamorunique Meritorum Cultor obstrictissimus Johannes Ephraim Schreibel, Vratisl. Sills. Mathematicum et Physices in vtroque Gymnasio Vrbis patriae Prof. ordin.</i>	<i>Vratislaviae Silesiorum In Officina Grassiana. A. C/C/C w lustrzanym odbiciu]. I/C w lustrzanym odbiciu] CCLXXVI Mense Novembri.</i>	Officina Grassiana	Wrocław	1. Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz	Kart. N 14670	4 arkusze luźne, złożone w książce, nabyte w 2011 Arkusze naklejone na płótno
13	1778	?	?	Officina Grassiana	Wrocław	?	?	
14	1889 (faksymile wydania 1738)	Tytuł i litermictwo jego pisowni jak na wydaniu z 1765 roku	<i>Breslau 1889. Heinrich Lesser. Antiquariat und Buchhandlung.</i>	Heinrich Lesser	Wrocław	1. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu 2. Biblioteka Śląska w Katowicach 3. Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 4. Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz 5. Österreichische Nationalbibliothek, Wien 6. Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen 7. Sammlung Manfred Spata, Bonn 8. Śląskie muzeum, Opava 9. Kolekcja Kazimierz Kozica, Wrocław	5621-A. M 3010 IV / 2 Kart. N 14617 Kart. GfE M 2.281 ab 85(15) 2 MAPP-67 Ch 964	Pole noty wydawniczej zaklejone czystym papierem Tylko dolny lewy arkusz Naklejone na płótno, brak drugiego arkusza 4 arkusze luźne Arkusze sklejone Arkusze sklejone

Źródło: K. Kozica (2004, 2007b)

* Podane biblioteki i zbiory kartograficzne (publiczne i prywatne) w Polsce, Czechach, Austrii i Niemczech nie wyczerpują listy instytucji, w których mogą znajdować się wydania tej mapy. Za wszelkie dodatkowe informacje dotyczące miejsc przechowywania różnych wydań mapy Śląska M. Helwiga z 1561 roku autor będzie bardzo wdzięczny (kontakt: kkozica@hotmail.com).



Ryc. 2. Heinrich Lesser, Breslau [Wrocław] 1889, faksymile wydania z 1738 r. mapy Śląska Martina Helwiga, 1561 (zmniejszenie), Kolekcja Kazimierz Kozica, Wrocław; tytuł i literonictwo jak na wydaniu z 1765 r. (fot. K. Kozica)

1891; J. Partsch 1901; W. Ruge 1916; L. Bagrow 1928; B. Olszewicz 1930) o wiele lepiej prezentuje się powojenna literatura przedmiotu. Odnosi się bardziej do literatury polskojęzycznej (J. Zembaty 1957; L. Lewandowska 1957; H. Kot 1970; J. Janczak 1976; Kret 1978; K. Szykuła 1988; A. Konias 1998, 2001; R. Wytyczak 1998, 2003; K. Kozica 2004, 2006; K. Kozica, I. Kowalski 2007a; K. Kozica 2007b, 2007c, 2010, 2014a) niż niemieckojęzycznej (H. Bellée 1956; P.H. Meurer 1991, 2001; D. Beineke, K. Brunner 1996; M. Spata 1996, 2004b, 2006, 2009), czy innej (K. Kuchař 1959, 1961; R.W. Karrow 1993), co oczywiście jest zrozumiałe ze względu na skutki II wojny światowej oraz powojenną, już polską historię Śląska i Wrocławia. Ostatnie lata przyniosły większą liczbę publikacji, także w postaci katalogów wystaw, na których prezentowana była mapa Śląska M. Helwiga. Wystawy takie były organizowane w Niemczech (H. Kott 1985; K. Lindner 1987; M. Spata, L. Hyss

1996; M. Spata 2000, 2002, 2004a, 2011) i w Polsce (B. Krassowski, L. Kublin, J. Madej, L. Szaniawska 1977; B. Krassowski (red.) 1982; A. Lewandowska 1983; *Dawne i obecne mapy...* 2013; K. Kozica 2014b, 2014c; W. Mrozowicz, W. Kucharski 2016; K. Kozica 2016).

W przypadku mapy Śląska Martina Helwiga w przekonaniu piszącego te słowa ważnym problemem jest sprawa lokalizacji egzemplarzy jej poszczególnych wydań, tym bardziej że jak wiemy, jest to mapa bardzo rzadka, wydawana w małych nakładach i nigdy niewchodząca jako mapa atlasowa w skład wydanego atlasu. A. Heyer (1891), a później J. Partsch (1901, Część IV, poz. 3, s. 22) i W. Ruge (1916, poz. 50) podają miejsce przechowywania wrocławskiego przedwojennego egzemplarza pierwszego wydania z 1561 roku (wtedy jedyne go znanego im egzemplarza tego wydania), który do 1945 r. znajdował się w zbiorach Stadtbibliothek Breslau (Biblioteka

Miejska we Wrocławiu). Interesującą historię tego wyjątkowego egzemplarza opisał W. Ruge (1916). Drukowany na pergaminie i iluminowany przez Zachariasza Bornmanna (i bez wątplenia znajdujący się początkowo w posiadaniu samego autora mapy), został подарowany w 1590 r. przez Z. Bornmanna bibliotece kościoła św. Marii Magdaleny (A. Heyer 1891, s. 23), gdzie znajdował się do lat trzydziestych XVIII wieku. Następnie przeszedł w prywatne ręce, aby później znaleźć się w zbiorach Biblioteki Miejskiej i stanowić jeden z najcenniejszych jej eksponatów wraz trzema unikatowymi wtedy ściennymi mapami Gerarda Mercatora (A. Heyer 1890). Jeszcze po 1933 r. był on eksponowany dla publiczności⁴. Po roku 1942 mapa Helwiga wraz z innymi cennymi zbiorami biblioteki w obawie przed zniszczeniami toczącej się wojny została ukryta w nieznanym miejscu na Śląsku. Po zakończeniu wojny w 1945 r. mapy tej (jak i trzech map Gerarda Mercatora: Europy 1554, Wysp Brytyjskich 1564 i świata 1569) niestety nie odnaleziono; zapewne w wyniku działań wojennych ten wyjątkowy egzemplarz został zniszczony lub zaginiony. Obecnie jedyny znany egzemplarz (kolorowany) pierwszego wydania (z brakami w ozdobnej bordiurze po lewej stronie, ale bez szkody dla samej mapy) przechowywany jest w Badische Landesbibliothek w Karlsruhe (sygn. Gg 1, zob. K. Kozica 2004 i tablica 1). Został on w tej Bibliotece „nagle odnaleziony” dopiero po 1945 roku podczas porządkowania starych zbiorów kartograficznych.

Dzisiaj możemy mówić o trzynastu wydaniach mapy Śląska M. Helwiga (K. Kozica 2004, tabl. 1 na s. 100). Są to opisane po raz pierwszy w języku polskim wszystkie znane 13 wydań tej mapy: 1561, 1605, 1612, 1627, 1642, 1685, 1738, 1645, 1746, 1765, 1776 (dwukrotnie) i prawdopodobnie w 1778 oraz faksymile Heinricha Lessera (1844 lub 1845–1898) z 1889 roku.

Wielu autorów (np. M. Spata 1996, s. 17, tab. 2 oraz M. Spata 2011, s. 33, tab. 2 lub R. Wytyczak 1998, s. 24, przyp. 31) wydanie tego faksymile z 1889 r. wymienia jednym tchem w spisie wszystkich wydań mapy Śląska Martina Helwiga jako ostatnie wydanie tej mapy. Od pierwszego wydania w 1561 r. do ostatniego w 1778 r. te same klocki drzeworytowe służyły przez 217 lat do drukowania różnych wydań tej mapy. Później w niewyjaśnionych okolicznościach klocki te zostały zagubione lub zniszczone. Opublikowane w 1889 r. we Wrocławiu przez Heinricha Lessera faksymile dzieła Helwiga zostało wykonane techniką druku anastatycznego⁵. Oparto je na wydaniu z 1738 r., ale

z liternictwem pisowni tytułu jak na wydaniu z 1765 r. i z notą wydawniczą: *Breslau 1889. Heinrich Lesser. Antiquariat und Buchhandlung* (K. Kozica 2004, tabl. 1 na s. 100). To bardzo dobre wydanie faksymilowe miało charakter pamiątkowy i służyło właściwie już tylko, jak pisze J. Janczak (1976, s. 51), jako pomnik kartograficzno-antykwaryczny.

Obecnie najpełniejszą listę wydań i aktualną listę zachowanych egzemplarzy różnych wydań mapy Śląska Martina Helwiga zawiera dołączona do tego opracowania tablica 1. Tablica ta wymienia 33 egzemplarze różnych wydań mapy. W stosunku do podobnej zamieszczonej w artykule autora z 2004 r. z 26 egzemplarzami (tab. 1. s. 100) uwzględniła siedem nowych: nowo odnalezione egzemplarze wydania z 1642 r. (kolekcja prywatna w Pradze; K. Kozica 2014a) i drugiego z 1776 r. (Staatsbibliothek zu Berlin; Kozica 2006), nowe nieznanne egzemplarze pięciu wydań mapy: wydania z 1738 r. (Stiftsbibliothek Zeitz; K. Kozica 2006), 1745 (Universitäts- und Landesbibliothek w Halle; K. Kozica 2006), 1765 r. – dwa egzemplarze (Slezské zemské muzeum w Opawie i Haus Schlesien w Königswinter-Heisterbacherrott) i pierwszego z 1776 r. (kolekcja prywatna w Polsce; K. Kozica 2014a) oraz zmiany własnościowe trzech egzemplarzy (z 1612 i dwóch z 1738 r.). Natomiast w stosunku do uaktualnionej tablicy z 2007 r. w angielskiej wersji opracowania autora z 2004 r. (K. Kozica 2007b, s. 354–355) tablica 1 uwzględniła trzy nowe wydania: nowo odnaleziony egzemplarz wydania z 1642 r. (kolekcja prywatna w Pradze; K. Kozica 2014a), nowe nieznanne egzemplarze dwóch wydań mapy z 1765 r. (Haus Schlesien w Königswinter-Heisterbacherrott) i pierwszego wydania z 1776 r. (kolekcja prywatna w Polsce; K. Kozica 2014a) oraz zmiany własnościowe trzech egzemplarzy (z 1612 i dwóch z 1738 roku).

Z analizy tej tablicy widać, że największej zachowanych egzemplarzy mapy M. Helwiga (po osiem egzemplarzy) jest z wydania z 1738, 1765 i z pierwszego z 1776 roku, przez co te wydania możemy uznać za najpopularniejsze. Inaczej mówiąc, na pewno były one odbite w większym nakładzie (jakim?, trudno dzisiaj zgadywać) od tych wydań, z których zachował się jeden lub dwa egzemplarze. Ciągły brak znanego egzemplarza wydania z 1627 oraz 1746 i 1778 roku może świadczyć o bardzo małym ich nakładzie, być może rzędu kilkunastu, a może nawet rzędu tylko kilku egzemplarzy. Nie lepiej przedstawia się sytuacja z liczbą zachowanych egzemplarzy faksymilowego wydania z 1889 r. Heinricha Lessera, których tablica 1 wymienia dziewięć. Poprzednia z 2004 r. (K. Kozica 2004, tab. 1) wymieniała tylko trzy egzemplarze, a z 2007 (K. Kozica 2007b, s. 354–355) już osiem egzemplarzy, a obecna tylko o jeden więcej. Można zadać pytanie, kiedy i ile jeszcze pojawi

⁴ Fakt ten wspomina przedwojenny wrocławski bibliotekarz Alfred Ruffler (1997, s. 88): *Będąca depozytem schowana za szkłem i oprawiona w ramę po 1933 r. zdobyła sąłą wystawową.*

⁵ Metoda druku (przedruku) anastatycznego to chemiczna metoda służąca do kopiowania dawnych druków, polegająca na przenoszeniu ich za pomocą kwasów na kamień li-

tograficzny lub blachę cynkową w celu uzyskania odbitek (M. Spata 2011, s. 96).

się nowych egzemplarzy mapy Śląska M. Helwiga, zarówno wydań oryginalnych, jak i wydania faksymilowego? I czy odnajdzie się utracony w 1945 r. wrocławski egzemplarz pierwszego wydania z 1561 roku?

Egzemplarze różnych wydań mapy Śląska znajdowały się i znajdują się dzisiaj także w prywatnych kolekcjach, co do niedawna było jeszcze niedostrzeżone przez historyków kartografii. Tablica 1 przedstawia cztery takie egzemplarze w prywatnych zbiorach wraz z ich niedawną krótką historią: dwa egzemplarze z wydania z 1738 r., jeden pierwszego wydania z 1776 r. (K. Kozica 2014a) i oczywiście egzemplarz wydania z 1642 roku (*Dawne i obecne mapy...* 2013, K. Kozica 2014a).

We wrocławskich zbiorach znajdują się egzemplarze następujących wydań: 1605, 1612, 1685, 1738 (trzy egzemplarze), 1745, 1776 (pierwsze wydanie z tego roku). Wydanie z 1612 r. znajduje się w kolekcji map Śląska dr. Tomasza Niewodniczańskiego we wrocławskim Ossolineum, w którego zbiorach przechowywany jest także egzemplarz wydania z 1738 r., a pozostałe w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Do tego jeszcze dochodzi egzemplarz wydania z 1738 r. w prywatnej kolekcji autora tego tekstu. Sprawia to, że Wrocław to ośrodek z największą liczbą ośmiu zachowanych egzemplarzy mapy Śląska Martina Helwiga, czemu nie ma co się dziwić, skoro od trzeciego wydania z 1612 r. następne dzieści drukowano w tym mieście.

Mapa Śląska Martina Helwiga powstała w połowie XVI wieku miłoścy się w rzędzie pierwszych wydań drukiem regionalnych map ziem polskich i krajów sąsiednich Europy Środkowej. Należy tu wymienić słynną „milionówkę” Polski Bernarda Wapowskiego (Kraków 1526), mapę Saksonii Johanna Cringera (Praga 1567), mapę Łużyc Bartholomäusa Scultetusa

(Zgorzelec 1568), mapę Moraw Paulusa Fabriciusa (Wiedeń 1569), mapę Prus Caspara Hennebergera (Królewiec 1576) oraz mapę Pomorza Eilhardusa Lubinusa (Amsterdam 1618).

Kartograficzny obraz Śląska z mapy Martina Helwiga z 1561 r. rozpowszechnił się w kartografii europejskiej dzięki jej licznym przeróbkom, a szczególnie dzięki Abrahamowi Orteliusowi, który jej pierwszą przeróbkę (*SILESIAE TYPVS ...*, skala około 1:1 250 000, miedzioryt, 28 × 38,5 cm) włączył natychmiast do pierwszego wydania z 1570 r. (od wydania z 1595 r. z nowej większej płyty: *SILESIAE | TYPVS...*, skala około 1:1 250 000, miedzioryt, 34,5 × 42 cm,) do swojego wielokrotnie wznawianego epokowego dzieła – atlasu *Theatrum Orbis Terrarum* (Antwerpia 1570–1612). Na tej orteliusowskiej przeróbce wzorowali się europejscy kartografowie. Mapa M. Helwiga była przerabiana i zamieszczana w atlasach przez wszystkich największych kartografów i wydawców europejskich. Praktycznie do połowy XVIII wieku, a więc do czasu ukazania się mapy Śląska Tobiasa Mayera (Norimberga 1749), stanowiła ona główne kartograficzne źródło do dalszych opracowań kartograficznych ziemi śląskiej.

Na dużą wartość i wyjątkowość tej mapy zwrócił uwagę już wspomniany Christian Runge, który w pracy dołączonej do wydania mapy z 1738 r. słusznie napisał, że: *może ona być nazywana matką wszystkich innych map śląskich, co więcej jako pewna osobliwość winna ona być trzymana w bibliotekach i gabinetach uczonych* (C. Runge 1738, s. 23).

Parafrazując to stwierdzenie można napisać, że każdy kto chce kolekcjonować mapy Śląska wystarczy, że będzie miał tę jedną mapę Helwiga, a wtedy ma wszystkie dawne mapy Śląska.

Literatura

- Bagrow L., 1928, *A. Ortelii Catalogus Cartographorum*. Reprint w: „Acta Cartographica” XXVII, 1981, s. 167(103)–170(106).
- Beineke D., Brunner K., 1996, *Genauigkeitsuntersuchung zur Schlesienkarte von Martin Helwig aus dem Jahre 1561*. W: *Martin Helwigs Karte von Schlesien 1561*. Red. H. Musall, „Karlsruher Geowissenschaftliche Schriften” Reihe C, Bd. 9, s. 19–31.
- Bellée H., 1956, *Die Karte Schlesiens von Martin Helwig aus dem Jahre 1561*. „Silesiaca” 1, Nr 1, s. 3–5, Neumarkt.
- Buczek K., 1963, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*. Wrocław: Ossolineum.
- Dawne i obecne mapy z terytorium Republiki Czeskiej. Wystawa [!] ze zbiorów Centralnego Archiwum Geodezyjnego i Katastralnego Urzędu Geodezyjnego w Pradze*. Warszawa 2013. Przewodnik po wystawie. 2013. Tekst i przygotowanie J. Černo-horski, T. Grim, M. Kronus, M. Traurig. Praha: Zeměměřický Úřad, 30 s.
- Encyklopedia Wrocławia*, 2006, Praca zbiorowa pod red. naukową J. Harasimowicza, wydanie III poprawione i uzupełnione. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Gruhn H., 1931, *Martin Helwig*. W: *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 4, s. 108–113, Breslau. Reprint 1985, *Schlesische Lebensbilder*, Sigmaringen: Historische Kommission für Schlesien, Bd. 4, s. 108–113.
- Hallmensefeld J.F., 1739, *Opus quadripartitum historico-geographicum Silesiacum* [T. 2]. Rękopis w Bibliotece Narodowej w Warszawie (mf. 18363).
- Heyer A., 1889, *Die kartographischen Darstellungen Schlesiens bis zum Jahre 1720*. „Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde Schlesiens” Bd. 23, s. 177–240.

- Heyer A., 1890, *Drei Mercator-Karten in der Breslauer Stadtbibliothek*. „Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie” Jg. 7, s. 379–390, 474–487, 507–528.
- Heyer A., 1891, *Geschichte der Kartographie Schlesiens bis zur preußischen Besitzgreifung*. Breslau.
- Janczak J., 1976, *Zarys dziejów kartografii Śląskiej do końca XVIII wieku*. Opole, Instytut Śląski w Opolu.
- Karrow R.W., 1993, *Mapmakers of the Sixteenth Century and Their Maps*. Chicago: Speculum Orbis Press.
- Kocowski B., 1962, *Calendarium Marcina Helwiga, pierwszego kartografa Śląskiego*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego” Seria A, 38, Bibliotekoznawstwo, nr 3, s. 75–112.
- Konias A., 1998, *Pierwsza mapa przeglądowa Górnego Śląska z 1746 roku*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 30, nr 3, s. 185–193.
- Konias A., 2001, *Zagłębie Dąbrowskie w kartografii (zarys historyczny)*. W: *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*. Katowice, Wydawn. Uniwersytetu Śląskiego, s. 161–200.
- Kot, H., 1970, *Historia nowożytnej kartografii Śląska 1800–1939 (poza kartografią urzędową)*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Kott H., 1985, *Von Stettin bis Breslau. Ansichten, Stadtpläne und Landkarten von Pommern, Neubrandenburg und Schlesien aus der Graphischen Sammlung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg*. Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, poz. 417, il. pierwszego wydania z 1776 r., s. 187 (poprawiona i rozszerzona wersja: Timann Ursula, Kott Heinrich, 1988, *Von Stettin bis Breslau. Ansichten, Stadtpläne und Landkarten von Pommern, Östlicher Mark Brandenburg und Schlesien aus der Graphischen Sammlung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg*, Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, poz. 550, il. pierwszego wydania z 1776 r. s. 277).
- Kozica K., 2004, *Nieznane wydanie z 1612 roku mapy Śląska Martina Helwiga z 1561 roku*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 36, nr 2, s. 92–103, il. wydania z 1612 r. (przed konserwacją, zachowane 2/3 oryginału) s. 95, il. wydania z 1612 r. po konserwacji s. 96, il. części kartusza z dedykacją i z notą wydawcy wyd. z 1612 r. s. 97, il. wydania z 1738 r. (przed konserwacją) s. 98.
- Kozica K., 2006, *Odnalezienie egzemplarza dwunastego wydania (drugiego z 1776 roku) mapy Śląska Martina Helwiga z 1561 roku*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 38, nr 4, s. 329–333 (oraz ilustracja na wklejce między s. 330 i 331).
- Kozica K., Kowalski I., 2007a, *Dolina Baryczy wspólne dziedzictwo. Dolina Baryczy na dawnej mapie, grafice, widokówce i fotografii. Bartschtal gemeinsames Erbe. Das Bartschtal auf ehemaligen Karten, Stichen, Postkarten und Fotografien*. Milicz: Stowarzyszenie Absolwentów I Liceum Ogólnokształcącego w Miliczu, 200 s. (w języku polskim i niemieckim); poz. 1, il. kol. wydania z 1561 r. s. 10–11.
- Kozica K., 2007b, *Martin Helwig's Map of Silesia from 1561 – an unknown edition from 1612*. W: *MAPPÆ ANTIQUÆ Liber Amicorum Günter Schilder. Essays on the occasion of his 65th birthday*. Edited by P. van Gestel-van het Schip and P. van der Krogt with the collaboration of M. van Egmond, P.H. Meurer, P. van den Brink and E.H. Dahl. „Utrechtse Historisch-Cartografische Studies, Utrecht Studies in the History of Cartography” Vol. 6. Hes & De Graaf Publishers BV, t’Goy-Houten, s. 345–357, il. kol. wydania z 1561 r. s. 347, il. wydania z 1612 r. (przed konserwacją, zachowane 2/3 oryginału) s. 349, il. wydania z 1612 r. po konserwacji s. 350, il. części kartusza z dedykacją i z notą wydawcy wydania z 1612 r. s. 351, il. wydania z 1738 r. s. 352.
- Kozica K., 2007c, *Martin Helwig's Map of Silesia from 1561 and its various editions*. W: *Paper and poster abstracts of the 22nd International Conference on the History of Cartography, Berne, Switzerland, July 8–13, 2007*. Edited by M. Oehri, Sonderheft N. 19 der Fachzeitschrift für Kartengeschichte „Cartographica Helvetica”, s. 88.
- Kozica K., 2010, *Dawna Dolina Baryczy. Altes Bartschtal*. Milicz: Urząd Miejski w Miliczu, 2010 (poz. 1, il. kol. wydania z 1561 r. s. 6–7 i il. wydania z 1738 r., s. 9).
- Kozica K., 2014a, *Odnaleziony egzemplarz piątego wydania z 1642 roku mapy Śląska Martina Helwiga*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 46, nr 1, s. 80–82, il. wydania z 1642 r. – s. 81.
- Kozica K., 2014b, *Wrocławska wystawa „Silesia et Wratislavia – mapa Śląska Martina Helwiga w kartografii śląskiej (1561–1889)”*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 46, nr 3, s. 348–351.
- Kozica K., 2014c, *Wrocławska wystawa „Silesia et Wratislavia – mapa Śląska Martina Helwiga w kartografii śląskiej (1561–1889)”*. „Sobótka” nr 4, s. 85–106.
- Kozica K., 2016, *Pierwsze wydanie mapy Śląska Martina Helwiga z 1561 roku na wystawie „7 Cudów Wrocławia i Dolnego Śląska” we wrocławskim Ratuszu*. „Polish Cartographical Review”. Suplement w języku polskim, T. 1, nr 1, s. 118–121, il. kol. pierwszego wydania z 1561 r., s. 119.
- Krassowski B., Kublin L., Madej J., Szaniawska L., 1977, *Polska na starych mapach. Katalog wystawy*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Krassowski B. (red.), 1982, *Wśród starych map i atlasów Biblioteki Narodowej w Warszawie*. Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Kret W., 1978, *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach. Tom I, Mapy XV–XVI wieku*. Wrocław: Ossolineum.

- Kuchař K., 1959, *Mapy českých zemi do poloviny 18. století. Vývoj mapového zobrazení území Československé Republiky*. I, Praha.
- Kuchař K., 1961, *Early Maps of Bohemia, Moravia and Silesia*. Prague: Ústřední Správa Geodézie a Kartografie.
- Lewandowska A., 1957, *Katalog zbiorów kartograficznych Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu*. „Prace Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu” Nr 8, 137 s.
- Lewandowska A., 1983, *Mapy ziem polskich w zbiorach Książnicy Miejskiej im. M. Kopernika w Toruniu, Katalog wystawy*. Toruń: Książnica Miejska im. M. Kopernika.
- Lindner K., 1987, *Zwischen Oder und Riesengebirge. Schlesische Karten aus fünf Jahrhunderten*. Weissenhorn: Anton H. Konrad Verlag (poz. 6, s. 159–160, il. kol. 9 wydania z 1561 r. s. 21 i części mapy na okładce).
- Meurer P.H., 1991, *Fontes Cartographici Orteliani*. Weinheim: VCH Acta Humaniora.
- Meurer P.H., 2001, *Corpus der älteren Germania-Karten*. Alphen aan den Rijn: Canaletto (s. 55, il. wydania z 1561 r., s. 56).
- Mrozowicz W, Kucharski W. (red. nauk.), 2016, *7 Cudów Wrocławia i Dolnego Śląska. 7 Wonders of Wrocław and Lower Silesia, Wrocław – Ratusz – Sala Mieszkańska, katalog wystawy 3. lutego – 14. maja 2016*. Wrocław: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” (s. 27, il. kol. wydania z 1561 s. 26, zob. www.7cudow.eu/pl/).
- Olszewicz B., 1930, *Kartografia polska XV i XVI wieku (Przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*. Lwów: Książnica-Atlas, poz. 25, s. 20.
- Partsch J., 1901, *Katalog der Ausstellung des XIII. Deutschen Geographentages zu Breslau*. Breslau (Część IV, poz. 3, s. 22).
- Ruge W., 1916, *Älteres kartographisches Material in deutschen Bibliotheken*. Reprint w: (1973) „Acta Cartographica” 17, s. 385(41), poz. 50.
- Runge Ch., 1738, *M. Martin Helwigs Erste Land-Charte von Hertzogthum Schlesien Nebst derselben Erklärung und Gebrauch*. Breslau: Baumanni-sche Erben Druckerey.
- Rüffler A., 1997, *Die Stadtbibliothek Breslau. W: Spiegel der Erinnerung. Geschichte – Bestände – Forschungstätte*, Sigmaringen (s. 88).
- Spata M., 1993, *Die Schlesien-Karte von Martin Helwig aus dem Jahre 1561*. „Schlesien” Jg. 38. Sigmaringen; s. 129–138.
- Spata M., Hyss L., 1996, *Die Grafschaft Glatz zwischen Böhmen und Schlesien. Eine Ausstellung historischer Landkarten*. Königswinter-Heisterbacherrott: Haus Schlesien – Museum für Landeskunde (poz. A4, s. 24 – faksimile wydania z 1561 r. i poz. A5, s. 25 – wydanie faksimilowe 1889 r.).
- Spata M., 1996, *Die Schlesienkarte von Martin Helwig aus dem Jahre 1561*. W: *Martin Helwigs Karte von Schlesien 1561*. Red. H. Musall, „Karlsruher Geowissenschaftliche Schriften” Reihe C., Bd. 9, s. 5–18.
- Spata M., 1997, *Die Schlesien-Karte von Martin Helwig aus dem Jahre 1561. Entwurf – Drucke – Ableitungen*. „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” Nr 324, Geodezja i Urządzenia Rolne 14, s. 425–439.
- Spata M., 2000, *Grenzland zwischen Ost und West – Schlesische Landkarten aus fünf Jahrhunderten*. Königswinter-Heisterbacherrott: Haus Schlesien.
- Spata M., 2002, *Die Grafschaft Glatz und ihre Landkarten und Veduten, Ausstellung in Telgte*. Wyd. własne: Manfred Spata, Bonn (poz. A4 – wyd. faksimilowe 1889 r. i il. fragmentu z tytułem i Karkonoszami).
- Spata M., 2004a, *Wechselnde Identitäten – Das nördliche Schlesien und die angrenzenden Lausitzen im historischen Kartenbild / Zmienna tożsamość – Obraz kartograficzny podziałów terytorialnych ziem północnego Śląska i wschodnich Łużyc w dziejach*. Katalog zur Ausstellung / Katalog wystawy. Königswinter-Heisterbacherrott: Museum für schlesische Landeskunde im Haus Schlesien (poz. A2, s. 26 – wyd. z 1765 r.).
- Spata M., 2004b, *Seltene Helwig-Karte von Schlesien in der Kartensammlung Niewodniczanski*. „Schlesischer Kulturspiegel” Jg. 39, Heft 3, s. 47, il. wydania z 1612 r. (przed konserwacją, zachowane 2/3 oryginału), s. 47.
- Spata M., 2006, *Schlesien-Karte des Martin Helwig 1561*. W: *Deutschland in historischen Karten*. Braunschweig: Archiv Verlag.
- Spata M., 2009, *Neues zur Schlesienkarte von Martin Helwig 1561 – sind die Miniaturveduten schlesischer Städte authentisch?* „Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau” Bd. 49, Insingen.
- Spata M., 2011, „...die Mutter aller andern Schlesi-schen Land-Charten” – *Martin Helwigs Schlesienkarte 1561 / ... matka wszystkich innych map śląskich*” – *Marcina Helwiga mapa Śląska z 1561 roku*. Königswinter-Heisterbacherrott: Haus Schlesien (poz. C1, s. 95, il. kol. wydania z 1561 r.: fragmentu z kartuszem z dedykacją na okładce, il. kol. całej mapy na s. 2 okładki oraz il. fragmentu z kartuszem z dedykacją na s. 3; poz. C2, s. 95–96, il. kol. fragmentu z kartuszem z dedykacją wydania z 1685 r. s. 121; poz. C3, s. 96, il. kol. tylko kartusza z tytułem i notą wyd. z 1765 r. s. 122; poz. C4 – faksimile z 1889 r., s. 96).
- Szykuła K., 1978, *Zbiory kartograficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Szykuła K., 1988, *Dawne mapy Śląska jako źródło informacji*. „Roczniki Biblioteczne” R. 32, z. 1, s. 141–161.

The A. E. Nordenskjöld Collection. Annotated catalogue of maps made up to 1800. 1979–1995, Compiled by A.-M. Mickwitz, L. Miekkaavaara and T. Rantanen, vol. 1–4 and vol. 5 by C. af Forselles-Riska, Helsinki–Stockholm, Helsinki University Library, vol. 3, 781, s. 185.

Wytyczak R., 1998, *Śląsk w dawnej kartografii*. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum.

Wytyczak R., 2003, *Publikowane mapy Śląska do połowy XVIII wieku na tle innych regionów oraz ich adaptacje przez kartografów europejskich*. „Polski Przegl. Kartogr.” T. 35, nr 4, s. 265–275 (il. części mapy z kartuszem z tytułem wydania z 1738 r. s. 269).

Zembaty J., 1957, *Najstarsze mapy Śląska i ich autorzy*. „Kwartalnik Opolski” nr 2, s. 115–147.

The 500th anniversary of Martin Helwig's (1516–1574) birthday and his map of Silesia from 1561

Summary

The year 2016 marked the 500th anniversary of the birth of the first Silesian cartographer – Martin Helwig (1516–1574). His greatest cartographical work is the map of Silesia published in 1561, which is the most beautiful, the most famous and the rarest map of all Silesia. For many years it was the main source of information for presenting Silesia on the maps of the most prominent contemporary cartographers. Because of its artistic value, M. Helwig's map is frequently presented at exhibitions, mainly in Poland and Germany. Literature on its subject is not particularly rich. Recently there appeared some elaborations on it, among others in the form of exhibition catalogues.

From the first until the last edition of 1778, 13 known editions of this map were published, which are represented by 33 copies in library and private collections. They are the editions of 1561, 1605, 1612, 1627, 1642, 1685, 1738, 1645, 1746, 1765, 1776 (twice) and probably 1778, as well as a facsimile by Heinrich Lesser from 1889 (from the 1738 edition). A full list of remaining copies of various editions of Martin Helwig's map of Silesia is presented in table 1. In com-

parison to a similar table published in the author's article from 2004, the current version includes seven new copies, among them the recently discovered copies of the 1642 and 1776 editions, changes of ownership of two copies (1612, 1738) and unknown copies of several editions (1738, 1745, 1765, 1776). Most remaining copies of Helwig's map (eight each) come from the editions of 1738 and 1765, as well as from the first 1776 edition. There are still no copies of the 1627, 1746 and 1778 editions.

One can only wonder if the Wrocław copy of the first 1561 edition, which was lost in 1945, will ever resurface. Today the only known copy (colored) of that edition is stored in Badische Landesbibliothek in Karlsruhe (sign. Gg 1; see table 1 and K. Kozica 2004). The Wrocław collection includes copies of the following editions: 1605, 1612, 1685, 1738, 1745 and 1776 (the first of that year). Edition from 1612 is in the dr Tomasz Niewodniczański collection of the Ossolineum, the remaining copies in the collection of the University Library in Wrocław. A copy of the 1738 edition of the map is in the private collection of the author.

KAZIMIERZ KOZICA

Zamek Królewski w Warszawie – Muzeum
k.kozica@zamek-krolewski.pl

Nowy Globus Manga – nieznaną polski globus z początku XX wieku

W 2016 roku na polskim rynku antykwarycznym pojawił się nieznaną dotychczas w literaturze przedmiotu globus Ziemi w języku polskim produkcji niemieckiej z następującym tytułem i notą wydawniczą, umieszczonymi na półkuli południowej na Oceanie Spokojnym:

NOWY GLOBUS

MANGA

33 cm średnicy. 104 cm obwodu.

Wykonany z współdziałaniem [sic] naukowym
radcy Szkolnego Otto.

DEUTSCHER [sic] VERLAG G.M.B.H.

WARSCHAU - POSEN.